

EVA MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ

Historická úloha Telče v procesu národního obrození

Průběh národního obrození v Telči se projevuje zvláštním způsobem a obráží v sobě specifika daná historicko-geografickou polohou města i předcházejícím dějinným vývojem.

Skutečnost, že Telč náležela mezi moravská města, způsobila opožděný nástup i rozvoj snah o formaci novodobého národa, tak charakteristický právě pro Moravu.¹ Současně však toto město leželo nejenom těsně při českomoravské zemské hranici, ale bylo v dějinách často bezprostředně spjato s osudy české země. Nešlo pouze o období, kdy panství Telč a Jindřichův Hradec byla spojena personální unií pod správou některých vrchností, pánů z Hradce či Slavatů,² ale o stálé vzájemné kulturní prolínání. Zvláště zřetelně se to projevilo zejména v oblasti lidové kultury,³ a to jak v souvislostech hmotné kultury, tak i v nářečí a folklóru. Připomeňme na tomto místě pouze, že nejtypičtější fenomén lidového umění regionu v textilní tvorbě (tzv. svatební praporce, které jsou unikátním projevem sledované oblasti) byly zcela obdobným způsobem vytvářeny a užívány na české i moravské straně zemské hranice. Podobně tomu tak bylo i pokud jde o stavby, nábytek atd. Nářeční hranice procházela územím východně od Telče a dotýkala se ve své severní části bývalé „císařské silnice“ Jihlava—Znojmo. Prolínání nezasahovalo sice až do přímého okolí Jindřichova Hradce hraničící ostatně též s osídlením německého etnika, udržovalo se však zcela organicky v oblasti vymezené městy či městečky Kunžak, Strmilov, Žirovnice, Počátky, Horní Cerekev. Vědomí „moravskosti“ nebylo tak silné jako v ostatních východněji položených moravských regionech a nikdy nepřerostlo ve výraz zásadní odlišnosti od celku českého národa.

Vedle této zvláštní situace, dané historicko-geografickým činitelem, se významně uplatnil i výsledek předcházejícího dějinného vývoje města. Od 14. stol. byla Telč vždycky v rukou velmi konzervativních vrchností, ať již šlo o pány z Hradce, Slavaty či Lichtenštejny. I Zachariáš z Hradce, který ekonomicky i umělecky položil základ zdárného vývoje města a jeho dnešní kulturně historické hodnoty, se v politickém ohledu nelišil příliš od svých předchůdců či nástupců.

Telč se proto nikdy nedostala spolu se svou vrchností — ale ani proti ní — do žádného odboje, byla uchráněna konfiskací, a i válečné útrapy a průtahy vojsk se v ní podepsaly méně zlobně než jinde. Pro srovnání stačí uvědomit si zbídačení sousedních Dačic po třicetileté válce! Tato zachovalá a umělecky se bohatě vyžívající Telč byla v druhé polovině 17. stol. ještě obohacena zvláštním zařízením. Když hraběnka Františka Slavatová, roz. z Meggau uvedla do Telče r. 1654 jeuzitský řád, bylo toto město nejmenší ze šesti moravských měst, kde už byly koleje tohoto řádu zbudovány. Při koleji bylo záhy zřízeno i gymnázium, které potom po více než 100 let vychovávalo nejen synky okolních šlechticů, ale i mnoho synů telčských měšťanů. Latinská škola znamenala nové zvýšení kulturní úrovně města, zvláště když dávala podnět i k dalšímu uměleckému vyžití na poli dramatickém, hudebním i výtvarném. Tu náhle zrušením řádu r. 1773 došlo k zásadnímu přelomu. Latinská škola byla zrušena a změněna v „hlavní školu“ s německým vyučovacím jazykem. Telč byla jedním ze 7 moravských měst, v nichž byly hned v r. 1775 uvedeny v život „hlavní školy“. Ostatní města byla: Olomouc, Znojmo, Jihlava, Uničov, Hradiště, Kyjov; ve čtyřech případech šlo tedy o města krajská. Hned od počátku sloužila telčská hlavní škola i jako učitelský ústav, kde konali zkoušky kandidáti učitelství, podobně jako v Brně. Hlavní budova koleje — svou rozlohou i významem, vlastně druhý zámek — byla proměněna v kasárna, pozemky byly rozprodány (šly prý na dračku) a zbyl jen bývalý dvůr a zahrada na předměstí, spojené s kolejí přes Ulický či Seminářský rybník dřevěným mostem. Tato budova byla dosti dlouho nevyužita, až v r. 1788 byla zakoupena pro Klapprothovu přádelnu bavlny.

Všechny uvedené faktory je nutno vzít v úvahu pro objektivní zhodnocení úlohy Telče v procesu národního obrození, a to jak v průpravném období do r. 1848, tak v období vlastní realizace v druhé polovině 19. stol. s nutným přesahem do počátku 1. světové války v r. 1914.

V průpravném období bylo nejdůležitějším úkolem vybudování základny vlastní realizace národního obrození. Konkrétně to znamenalo především školství a zárodky spolkového života i kulturně osvětových institucí, v nichž se později mohla široce rozvinout národně uvědomovací, vzdělávací a konečně i politická práce. V Telči byly pro všechny tyto složky činnosti už od konce 18. stol. mimořádně příznivé podmínky.

Nejvýznamnějším stavebním kamenem základny bylo nepochybně školství. Uvedli jsme již počátek existence hlavní (normální) školy, navazující na bývalé latinské jezuitské gymnázium i na dosavadní chlapeckou školu, která s novou školou splynula. Oficiální otevření bylo v r. 1776, měsíc po otevření c. k. normální školy v Brn. Šlo ovšem pouze o zařízení trojtřídní, které teprve v průběhu doby bylo doplněno čtvrtou, tzv. kreslící třídou jako zárodkem budoucí reálky. Mělo sice jít hned od počátku v r. 1842 o dvě třídy, městu však chybělo potřebné finanční zajištění, takže ke skutečnému zřízení obou tříd došlo až v r. 1859. Od r. 1852 byla již tato třída nazývána nižší reálkou. Vyučovacím jazykem byla ovšem němčina, ale někteří z učitelů (zejména ředitel školy v letech 1839—1846 Josef Tobíášek) byli smýšlením Češi. To mělo svůj význam i z toho hlediska, že absolventi školy nastupovali často jako učitelé na triviálních školách v širokém okolí a mohli tak ovlivňovat život v mnoha obcích. Vedle hlavní školy (chlapecké) rozvíjelo se poměrně záhy i samostatné školství dívčí. Protokol o zřízení „dívčí školy triviální“ byl podepsán představiteli města 11. 6. 1788. Byla to škola

dvoutřídní s českým vyučovacím jazykem, kde se ovšem rovněž učilo němčině. Mimořádnou záležitostí bylo zřízení jakési pokračovací školy pro mladší úředníky a služebníky na panství r. 1810. Tato škola byla přímo záležitostí telčské vrchnosti hraběte Leopolda I. Podstatského. Předměty této školy byly: hospodářství, vyměřování polí, anatomie domácích zvířat, sloh, právnické poučky aj.

Složitější a různorodější byla situace, pokud šlo o spolkovou bázi. Nepočítáme-li četná „bratrstva“ založená vesměs v době trvání jezuitské koleje nebo krátce potom (poslední r. 1775) a v době josefínské zrušená, ani ekonomicky zájmové organizace cechovní, neexistovala na prahu sledované doby žádná jiná možnost sdružování obyvatelstva.

Je zajímavé, že první „světský“, tj. občanský spolek v Telči byl sbor dobrovolných střelců [s německým názvem „Bürgerliche Schützer“], k jehož založení v posledním desetiletí 18. stol. daly podnět boje s mladou francouzskou republikou. Spolek však zanikl bez dalšího ohlasu. Zdá se tedy, že v obzoru kulturně osvětové práce se situace vyvíjela nepříznivěji než pokud jde o školství. Bylo by to správné zjištění, pokud bychom se omezili na konstatování o výskytu již fungujících spolků, nikoli na zkoumání živné půdy pro spolky a instituce, které v Telči po r. 1848 teprve vznikly. Z tohoto hlediska se situace jeví v podstatně jiném světle.

Především hned v r. 1781 je tu poněkud překvapivá skutečnost, že na německý překlad francouzského spisu „Abriss aller Künste und Wissenschaften“ se z poměrně malé Telče (dle sčítání z let 1771—73 3122 obyvatel) přihlásilo 10 vesměs oficiálních odběratelů, což byl v porovnání s jinými městy značný počet. Bez zajímavosti nejsou ani další zprávy. Tak např. telčský fundanční kaplan A. Chornitzer si vyžádal v r. 1784 od brněnského biskupa dovolení číst kacírské knihy. Bylo mu to povoleno s výjimkou některých autorů (tj. Macchiavelli, Voltaire ap.). Na určité vření poukazují i domněnky o svobodném zednářství hraběte Leopolda I. Podstatského, jehož připomíná i pomníček v telčské zámecké zahradě, postavený jeho zaměstnanci po jeho smrti r. 1813.

Na přelomu 18. a 19. století se pak setkáváme s postavou po mnohé stránce podnětnou; s Janem Pavlem Bílkem, špitálním chirurgem, městským tajemníkem neboli kancelistou a historiografem města. V této postavě se odráží nepochybně i celá rozpornost tehdejší doby. Projevoval se jako důstojný měšťan a přední člen církevních „bratrstev“ před jejich zrušením. To mu však nevadilo, aby např. při předávání majetku jezuitské koleje v prosinci 1773 v Jihlavě, kdy „lidé, co jen mohli chytit, vzali“, jak sám píše,⁴ nezajistil z jejich věcí 2 stoly, 2 svícny a lampu. Jistě to nedělal ze zjištěných důvodů, vždyť podobně krátce předtím v Telči při stejné příležitosti zajistil část pohozeného písemného materiálu. Jako historik si opatřil i německý překlad bully papeže Klimenta XIV. o rozpuštění řádu. Ve své funkci historiografa města napsal r. 1790 kroniku nazvanou „Samm-lung allerlei Denkwürdigkeiten von Anbeginn der Stadt und Herrschaft Teltsch“⁵ (před ním už r. 1785 napsal telčský kaplan J. Oliva latinský veršovaný spis „Rhythmi Patriotici de Teltschii Memorabilibus“, věnovaný hraběti Leopoldu I. Podstatskému a přeložený r. 1806 do češtiny mrákotínským rektorem Janem A. Czokem s příznačným názvem „Píseň vlastenská o pamětihodnostech města Telče“).⁶

Bílek dal podnět i k okázalým oslavám domnělého 700letého výročí založení města v r. 1799. Neomezoval se však pouze na zájem historický. Jako chirurgus

měl pochopitelný zájem nejen o vlastní medicínu, ale i o jiné přírodovědné obory. Přeložil do češtiny Steidelův spis „O porodnictví“ a položil základ sbírek jakéhosi zárodku příštího telčského muzea. Kromě materiálů archivní povahy, různých časopisů, knih historických, přírodovědných a technických byla zde i sbírka zbraní, řemeslných výrobků a různé drobné zajímavosti. V této činnosti pokračoval v další generaci syn J. P. Bílka Leopold Bílek, civilní geometr a pak rovněž učitel na zmíněné již hlavní škole. Z této doby jsou velmi zajímavé např. soudobé učebnice, kterých L. Bílek používal ve škole, zčásti rukopisné a vlastnoručně kreslené. Celá tzv. Bílkova sbírka přešla jak koupí, tak i darem z větší části na přelomu 19. a 20. stol. do telčského muzea. Její poslední soukromou majitelkou byla dcera Leopolda Bílka Leopoldina Bílková. Dle vzpomínek pamětníků byly některé místnosti v jednopatrovém domě u hřbitova sv. Anny, kde bydlela, opravdu malým muzeem⁷.

Další významnou složkou rozvíjejícího se kulturního života v Telči byla umělecká činnost, zejména hudba, ale už i počátky divadla. Nejprve šlo o hudbu zámeckou, kterou pěstoval zejména syn již vzpomenutého hraběte Leopolda I. Podstatského Leopold II., který měl i titul „c. k. dvorní hrabě hudby“. Na zámku byl k tomuto účelu speciálně zařízený divadelní sál, kde se v 19. století hrávalo německé divadlo zejména pro šlechtické hosty v době honů. Česká společnost měla příležitost účastnit se her kočujících společností nebo pokusit se o divadlo ochotnické. První české divadelní představení bylo proti všemu očekávání provedeno na zámku dne 5. září 1841.⁸ Byl jím Klicperův „Divotvorný klobouk“ a hrabě dal k tomuto představení nejen své svolení, nýbrž i k dispozici vlastní zámeckou divadelní garderobu. Celá záležitost byla výsledkem jednání, k němuž dal popud vlastenec Matěj Mikšíček, dačický rodák žijící v Brně, který byl v stálém styku s výborným hudebníkem a rovněž vlastencem, telčským kantorem Josefem Tobiáškem, již zmíněným ředitelem hlavní školy. Sehrály se ještě dvě další činohry a pak se ochotníci v dohodě s hrabětem chystali dokonce na operu (Škroupova Dráteníka), ale pro obtíže uměleckého a zřejmě i praktického rázu od tohoto záměru upustili. Za necelé dva roky poté, na jaře 1843, už hrabě odmítl, zřejmě po varování z kruhů šlechty, i provozování českých činohr na zámku.

I za této situace však platí, že došlo k prvnímu proniknutí českého slova k publiku z vlastního místního jeviště. Také zpočátku přejný vztah hraběte k vlasteneckým snahám našel svůj výraz ve vřelém poměru telčských vlastenců k nezvyklému ochránci. Dosvědčuje jej jak Mikšíčkovo ocenění, že telčský zámecký pán byl snad jediný kavalír na Moravě, který vážně jednal a bavil se s českými studenty a přál národní věci, tak věnování básní Vincence Furcha. Furch, nar. r. 1817, byl synem purkrabího v zámku v Krasonicích (východně od Telče) a navštěvoval hlavní školu v Telči. I jako vlastenecký básník, zaměstnaný po právnických studiích jako státní úředník, zůstával vždy ve velmi živém styku s vlasteneckou Telčí. R. 1841 nazval Leopolda II. Podstatského ve veršovaném blahopřání k jmeninám „divadla moravského podporovatel“, a ještě svou sbírku básní z r. 1843, vydanou v Olomouci, věnoval na důkaz nejhlubší úcty těmž hraběti. Vytvořil se tak poněkud charakteristický rys nastupujícího uvědomělého národního obrození v Telči. Nebylo zde ostrých hranic a kontrastů mezi šlechtici a měšťany, a v dalším období mezi měšťany a zámožnějšími statkáři. Národní obrození se orientovalo převážně jazykově s důrazem na důstojné

ocenění zejména uměleckých, příp. i ekonomických výtěžků dějinného vývoje jazykového společenství v daném území.

Průpravné období však mělo i svoji druhou stránku, nejen nedoceněnou, ale většinou dosud ani důsledně neregistrovanou. V úvodní části jsme připomněli bývalý jezuitský dvůr s letním refektářem na telčském předměstí Staré město, prodaný v r. 1788 pro Klapprothovu přádelnu bavlny. Po převzetí druhým majitelem Jakubem Langem z Alsaska, který se již jako zkušený podnikatel přistěhoval r. 1807 do Telče, získal podnik titul c. k. privilegovaná továrna na sukna. R. 1810 byla tak rozšířena, že 2200 dělníků vyrobilo na 100 nových stavech 25 000 suken 6/4 šířky pro armádní dodávku. R. 1813 udával Lang závodní kapitál částkou 100 tisíc zlatých, měl 11 dvojíých a 15 jednoduchých stavů a 37 tovaryšů. Podal si dokonce žádost o osvobození 16 tovaryšů od vojenské služby. Nepoměr mezi údaji z r. 1810 a 1813, pokud jde o počet dělníků, vysvětluje skutečnost, že již r. 1811 užívala továrna anglických strojů pro předení i postřihování, které nahradily ruční práci 1300 lidí. Továrník Lang značně zbohatl z válečných dodávek, takže již r. 1814 si mohl postavit uprostřed zahrady konkurující zámecké zahradě své sídlo pojaté také jako malý zámek. V soupisu z r. 1817 se uvádí „C. k. privilegovaná továrna na jemná sukna“ se 34 samostatnými soukeníky a 33 tkalci. R. 1819 měla 600 zaměstnanců a v seznamu následovala bezprostředně továrny v Brně a Náměšti. Roční výroba činila tehdy 30 000 kusů sukna. Zajímavé je, že v té době pracoval jako domácí lékař továrníka Langa Friedrich Gross (Frigyes Grósz, 1797—1858), příští zakladatel jedné z prvních očních nemocnic v Oradel. Již v Telči se pokoušel uplatnit při organizaci nemocniční péče své humanitní zřetele.⁹ Po Langově smrti v r. 1829 byl závodní kapitál úředně vyceněn na 331 000 zlatých. V třicátých letech nastala stagnace, takže od r. 1834 do r. 1837 byla výroba vůbec zastavena.

K novému rozvoji došlo poté, kdy továrnu zakoupil r. 1839 vídeňský velkoobchodník Michal Lazar Biedermann. Tehdy došlo k velké zásadní přestavbě podniku. Byly postaveny nové budovy, stávající upravovány, přikoupeny další objekty (mlýn „papírna“ na Dobré Vodě, mlýn pod Staroměstským rybníkem v Telči, mlýn v Krahulčí, který byl již od r. 1825 pronajat Langem a užíván jako přádelna). V nových nebo upravených budovách se zaváděla jako první v Rakousku tehdy nejpokrokovější technologie, byli povoláváni z ciziny významní odborníci. Tak ze Švýcarska přišel vynálezce turbíny Jean Pierre Lavasseur (vrátil se později do Curychu), z Belgie Dorée, ze Skotska Alfred Skene. V blízkosti továrny se stavěly nové domy pro úředníky a mistry. V továrně pracovalo v této době asi 800—1000 lidí. Své sklady měla ve Vídni a v Miláně. R. 1845 obdržela továrna na třetí rakouské průmyslové výstavě stříbrnou státní medaili (název firmy byl tehdy Biedermann a Doret). Měla k dispozici parní stroj o 40 Hp a dvě vodní kola. Zaměstnávala asi 500 lidí.

Již z uvedeného je patrné, že skvělé podmínky rozvoje německého, resp. židovského kapitálu, umožňující velkou prosperitu zejména posledně uvedené firmy, měly i svoji méně známou, odvrácenou tvář. Na telčském předměstí Starém městě nevyrostl jenom zámeček továrníků a domy pro vedoucí odborníky, ale i mnohem skromnější a přece tak důležitá zástavba, v níž ve stísněných podmínkách žili ti, kteří prosperitu továrny prací svých rukou vytvářeli. Tato zástavba změnila od základu tvář dosavadního Starého města. Ze zemědělského předměstí se stal zvláštní útvar — konglomerát původního celku a nově vznika-

jícího zárodku dělnického sídliště. Šlo o rozvoj oficiálně zatím neorganizovaný, neprováděný normalizovaně a uniformovaně jako pozdější domy a domky továrních dělníků, přece však zcela zřetelný. Tím, že postupoval nenápadně a povlovně a zapadal do dosavadních souvislostí, zmýlil další vzdálenější generace až dodnes natolik, že např. náměstí u Matky Boží je v materiálech Památkové péče uváděno jako historické náměstíčko, ač jde zcela jednoznačně o dodatečný útvar vzniklý v raném období uvedeného stavebního vývoje¹⁰. V průpravném období do r. 1848 se v tomto prostoru probouzela k životu zcela neznámá dělnická Telč, dosud sice neuvědomělá a neorganizovaná, ale poučená už prakticky jak kolísáním prosperity továrny, tak důsledky zavádění nové technologie. Porovnáme-li navzájem pozorně dříve uvedené údaje z historie telčské soukenické továrny, projeví se nám zřetelně vliv tohoto existenciálního školení telčského dělnictva. Na prahu hlavního dějinného úseku procesu národního obrození v Telči tak stojí vedle sebe dva proudy: jazykově nacionální a umělecky citlivá snaha městského jádra a dosud neuvědomělá, ale mohutnější síla dělného lidu na staroměstském předměstí.

Činnost vlastenců v městském jádru a prostředí jejích prvních životních projevů dobře charakterizuje úryvek z Deníku Jana Kypty¹¹, vzorného učitele a ředitele dívčí školy v Telči v letech 1848—69, znamenitého hudebníka, skladatele a ředitele kůru v Telči. Kypta, rodák z Borotína u Tábora, přišel do Telče z Čech, z Jindřichova Hradce, ucházet se o uprázdněné učitelské místo právě v r. 1848. Za své návštěvy v městě se ubytoval spolu se svou manželkou v hotelu „Černý orel“ na náměstí. Svůj nečekaný zážitek líčí takto: „Když jsme večeřeli, nastal veliký hřmot a hluk, pískání a hulákání na náměstí. Myslili jsme, že to oheň. Byla to dělaná kočičina měšťanu Němcovi (již druhá), při kteréž mu okna, dvěře a okenice porouchány ostaly. Byla to první kočičina, kterouž jsem za svého živobytí slyšel. Musilaf to býti veliká rozhořčenost zdejších Frankfurťáků na ty Čechy, neboť můj vozka slyše tento rámus na náměstí vyběhl, aby se zeptal, co se to děje a na jeho otázku před domem »Co je to?« — dostal za odpověď: Řežte ho, »je Čech!« a již rány padaly, tak že ztrativ čepici, musil utéci.“¹² Kypta se nezalekl a přece přijal místo na škole v Telči. Záhy se spřátelil s ostatními vlastenci, telčskými rodáky, kteří zůstávali stále se svým rodným městem ve styku, nebo přímo s telčskými občany. Z této tehdy mladé generace je třeba připomenout oba právníky, Františka Sankota (nar. 1820) a Jana Vlka (nar. 1822). Jan Vlk bojoval v r. 1848 na barikádách v Praze. Po studiích v Olomouci, kde se účastnil národního i politického ruchu, věnoval převážnou část svého celoživotního úsilí české menšině ve Znojmě, kde jako notář působil a stál u zrodu několika významných institucí (Beseda znojemská, Tělocvičná jednota Sokol, Matice znojemská, záložna). V r. 1871 organizoval rovněž známý národní tábor u Jevišovic. Byl znám i jako básník. Jeho nejznámější básní je znárodnělá píseň „Přijde jaro, přijde“.

František Sankot byl v r. 1848 v čele vlasteneckého hnutí v Telči. Později se stal sice c. k. místodržitelským radou v Brně, zůstával však přesvědčením Čech a napomohl pak ke zřízení české zemské reálky v Telči. S mladým Sankotem v r. 1848 úzce spolupracoval již častěji zmíněný dačický Matěj Mikšíček (nar. 1815). Tento ohnivý mladý muž byl i jedním z trojice možných kandidátů pro úlohu redaktora moravského časopisu obdobného Pražským novinám, jehož navrhoval v r. 1846 sám redaktor Pražských novin Karel Havlíček. Přece však

ani on nemohl ráznému Mikšíčkovi otisknout jeho „zasláno“, kritizující velmi energicky přímo brněnského biskupa a němčení v českých („moravských“) školách při jeho vizitaci. Havlíček příspěvek pouze parafrázoval, ale původní Mikšíčkův originál se přece zachoval, a to v pozůstalosti dalšího vlastence Filipa Šašecího (nar. 1818), voskáře a perníkáře v Telči.¹³ Není třeba se podívat místu nalezení „zaslána“. Vždyť Filip Šašecí náležel do úzkého čelného okruhu vlasteneckých snah v Telči a právě jemu se podařilo, že v době jeho funkce ve správě města byla čeština uznána za úřední jazyk. Jako Jiráskův F. L. Věk, i on zamýšlel studovat dále jako jeho přátelé, ale rodinné okolnosti tomu právě jako v případě Věkově zabránily. Zůstal tedy jako měšťan a řemeslník-mistr ve stálém styku s těmi, kteří v Telči trvale nežili a v součinnosti s místními občany (viz např. v Kypťově líčení uvedený mydlář Němec) razil cestu vlasteneckým snahám přímo doma. Je příznačné, že přítel-básník V. Furch se s ním při jeho předčasném skonu v r. 1862 rozloučil básní, v níž nalézáme i toto vyjádření výše připomenuté skutečnosti: „Jako málokterý jiný miloval jsi vlast, neváhal jsi mnohou oběť na oltář jí klást.“

K této skupině Moravanů se přihlásil i Čech Jan Kypta, který současně již probíjaval i druhou fázi zápasu — boj o české školství. Dívčí škola sice již česká byla, ale i zde bylo nutno ozřejmit i přímo rodičům dívek, že nejdůležitější je pocvičit se dobře v mateřském jazyku. Kypta sám vzpomíná: „Já též při vši své horlivosti byl jsem od dvou zdejších měšťáků udán u četníka, že prý německé řeči nevyučuju. Četník to udal podkrajskému úřadu, a tento nařídil teleckému přednostenstvu, abych se z toho zodpovídal. Kdyby bývalo přednostenstvo pokroku milovné, a kdyby bylo rozumělo, jak se cizí řeči vyučovati má, bylo by hned vědělo, že je to udání lživé a utrhačné, a bylo by se mne rázně zastalo. Přednostenstvo, ačkoliv nové, mělo ještě starý cop a myslilo, že německy vyučovati jest: německy čísti, psáti a německá pravidla odříkávati, ať tomu dítky rozumějí či nic. Já vyučoval německé řeči již v Hradci tak, jak později zákonem nařízeno bylo, totiž na základě řeči mateřské a dívky činily skutečně pokrok.

Přednostenstvo mne pak předvolalo a žalobu mně přečetlo, nařizujíc, abych se z toho zodpovídal. Pravil jsem, uražen jsa, zkrátka, kdo mne žaloval, že jest sprostý člověk, darebák a že přednostenstvo byvši již na zkouškách v mé třídě, že ví, zdali německé řeči učím čili ne. Přednostenstvo ale mně tvrdilo, že učím více česky než německy, české řeči prý učití nemám, tu že dítky už doma umějou, ale německé řeči prý je nevyhnutelně třeba. Měl jsem této moudrosti od těch učených pánů dosti; podal jsem jim k svému ospravedlnění asi 1/2 libry loňských i letošních úloh, záležejících z vět českých, které dívky do německé řeči překládaly. Bylo tedy po žalobě, ale já nebyl spokojen, chtěl jsem žalobníky k zodpovídání se žalovati. Na mou žádost sdělil mně podkrajský úřad četníka a dva měšťáky co udavače; tyto jsem žaloval zde u okresního soudu z na cti utrhaní a onoho u jenerálního komanda.

Bylo mi s obou stran zadost učiněno. Pánům měšťákům, kterým byl 3 dni trest určen, odpustil jsem na jejich odprošení.“¹⁴

Nesnadnější situace byla v chlapeckém školství. Hlavní škola mohla být už od r. 1849 česká, ale bránil tomu tehdejší její ředitel, který nastoupil po vlasteneckém Josefu Tobiáškově (zemřel r. 1846), Jan Schwarzer z Heldenstammu. Přesto byla z „nástavby“ hlavní školy vytvořena nižší reálka, prohlášená na

žádost obecního zastupitelstva se svolením úřadů za ústav s českou řečí vyučovací. Stala se tedy nejstarší a v té době jedinou českou střední školou na Moravě. Postupně byla doplněna na trojtřídní, čímž se finanční prostředky obce zcela vyčerpaly. Posléze byla na základě mnoha žádostí z Telče i okolních obcí usnesením moravského zemského sněmu 5. října 1871 prohlášena za zemský ústav. Tak se Telč opět stala prvním městem na Moravě, kde byla česká vyšší zemská reálka. Od ní byly pochopitelně odděleny nižší třídy bývalé hlavní školy, z nichž vznikla chlapecká obecná škola.

Česká reálka sehrála v procesu národního obrození v Telči vynikající, možno říci klíčovou úlohu. V jejím čele stály vesměs skutečné osobnosti s rozhledem přesahujícím daleko úzce regionální obzor. Kromě toho plnila tato škola i nadále, byť neoficiálně, také úlohu učitelského ústavu pro široké okolí. Nejvýznamnější byl však její přínos z hlediska historicko-geografické situace. Byla totiž jediným ústavem svého druhu na moravské straně po celé délce českomoravské zemské hranice. Jediná obdobná škola, reálka v Novém Městě na Moravě, vznikla později a jejím ředitelem se stal právě významný profesor telčské reálky Leander Čech. Z řad profesorů vycházela většina podnětů pro rozvoj národního a kulturního života v Telči i základ úsilí o zachování životně důležité jednoty Čech a Moravy jako předpokladu jakéhokoli dalšího společného vývoje. Mnoho profesorů pocházelo z Čech; ti přinášeli s sebou zkušenosti a podněty z rozvinutějšího národního života v Praze. Měli ovšem i oč se opřít. Kromě českého školství v tomto poměrně malém moravském městě tu byla již i organizační báze pro činnost českého učitelstva. Pouze dva roky po založení učitelské organizace „Beseda učitelská“ v Praze byl založen i v Telči (opět jako první česká organizace tohoto typu na Moravě) „Učitelský spolek“ r. 1869. Při jeho založení bylo registrováno 32 členů řádných, 21 přispívajících a 2 čestní.

Profesoři a učitelé telčských škol dali podnět i ke dvěma nejvýznamnějším akcím ve městě v sedmdesátých letech 19. stol. První z nich se týkala především sféry kulturní a osvětové, druhá kromě toho i sféry ekonomické a politické. Šlo o založení telčského muzea a Národní jednoty pro jihozápadní Moravu — obojí shodně v r. 1886.

Stejně jako v mnoha případech i v Telči bylo muzeum ve své první oficiální podobě vlastně archivem.¹⁵ Zakladatel muzea prof. Jaroslav Janoušek, nar. roku 1854 v Táboře,¹⁶ ihned po svém povolání na telčskou reálku v r. 1883 se počal věnovat novému uspořádání městského a špitálního archivu, příp. i jeho publikaci.¹⁷ Počátkem muzea se stala snaha o vhodné umístění uspořádaného archivu. Nejprve byla k tomu účelu uvolněna jen malá místnost na radnici, vybavená jedinou zasklenou skříní. Současně zahájil Janoušek za podpory městské rady na jaře 1886 kampaň pro zřízení městského muzea, jehož existence byla poprvé oficiálně oznámena v tisku 22. 3. 1886. Šlo o Šolcův čtrnáctidenní „Orel“, který se uvádí v další souvislosti. Již od května téhož roku se objevují první dárci muzejních předmětů (mince, barokní vázy). 25. 12. 1886 bylo muzeum poprvé otevřeno veřejnosti. V dubnu r. 1887 při hromadné návštěvě bylo již v muzeu umístěno kromě mincí 87 předmětů, zpočátku hlavně věcí umělecko-historického charakteru a památek řemeslné výroby. Malá místnost na radnici brzy nestačila pro nárůst sbírek. R. 1893 byly tedy získány tři místnosti v nově zřízené dívčí měšťanské škole (v budově bývalé jezuitské koleje, později kasáren). S prof. Janouškem začal záhy spolupracovat také jeho kolega, historik prof. Jan Berln-

ger, nar. r. 1848 v Praze,¹⁸ který založil v r. 1897 první inventář sbírek a po Janouškově úmrtí muzeum spravoval. Oba společně připravili ještě místní výstavku, navazující na Národopisnou výstavu českoslovanskou v r. 1895. Na této výstavě bylo možno poprvé zhlédnout i velmi přesně a svědomitě provedený model městského centra dodnes zachovaný. Od 10. dubna 1897 převzal koordinaci muzejní práce Musejní spolek za předsednictví ředitele reálky, známého archeologa K. J. Mašky, nar. r. 1851 v Blansku.¹⁹ Po smrti prof. Beringra se muzea ujal další pedagog, ředitel dívčí měšťanské školy Jan Tiray r. 1904.²⁰ Ten po získání dalších místností pro muzeum sbírky nově uspořádal, prováděl jejich řádnou inventarizaci a pořídil i lístkový katalog knih. Svou práci ukončil jakoby symbolicky v r. 1919, krátce po odstěhování a úmrtí předsedy Musejního spolku K. J. Mašky v r. 1916. I Jan Tiray se odstěhoval a zemřel pak mimo Telč.

Telčské muzeum se podle záměru zakladatelů a prvních pracovníků mělo stát střediskem široce zaměřené nejenom dokumentační, ale i osvětové činnosti. Formulaci tohoto programu zřetelně podává přednáška, proslovená potomním prvním předsedou Musejního spolku K. J. Maškou na shromáždění Učitelského spolku v Telči, kde se celá záležitost začala projednávat.²¹ Zejména zajímavá jsou slova, která mj. tuto přednášku uvádějí: „I uzrála za krátko ve mně myšlenka, založiti v Telči po způsobu jiných měst českých musejní spolek, jemuž by připadl úkol, nejen všestranně zabezpečiti trvání veřejného musea v Telči, nýbrž zříditi i v čelném tomto českém městě jihozáp. Moravy jakýsi střed organizované sběratelské činnosti a lidovědného ruchu. Návrh můj došel souhlasu na všech místech, neboť nedostatek takového střediska pocíťován všeobecně, zejména při přípravách k obelání Národopisné výstavy českoslovanské v Praze, a proto bez dlouhého průtahu vypracovány jsou v r. 1886 stanovy“. Telčské muzeum rozhodně nemělo být regionálně omezeným zařízením, ale střediskem přímo spolupracujícím s hlavními kulturními centry.

Tento záměr dobře pochopil a podpořil regionální tisk, který se v téže době hlásil o slovo zcela svébytným způsobem. R. 1884 zakoupil Bibusovo knihkupectví Emil Šolc, rodák z Kutné Hory. Již od r. 1885 vydával čtrnáctideník „Orel“ a od r. 1886 i další politický čtrnáctideník „Orlice“. Oba časopisy se navzájem doplňovaly a sloužily tedy společně jako týdeník. Jejich redaktorem byl rovněž Čech Jan Máša. Své zážitky týkající se právě i spolupráce se Šolcem líčí v drobné knížce „Osm let na hranici českomoravské“²²: „Rozhlédl jsem se, slezl s poštovního vozu, a zahlédl v průčelí náměstí firmu knih. E. Šolce, svého nového zaměstnavatele a šéfa... Zamířím tam a v obchodě se představím Šolcovi, jenž mne přijal velmi vlídně a laskavě... V krámě bylo několik osob personálu a vždy hojně kupujících a mimo to návštěvníků z kruhů profesorských a učitelských a jiných, kteří přicházeli také na besedu, na jakousi bursu literární a veřejnou“ (str. 9). Ne neprávem se tedy říkalo Šolcovu obchodu „Telčská Česká expedice“. Ovzduší opravdu upomínalo na Krameria. Pro zaměření obou časopisů je charakteristická informace: „Nebylo tak snadné v malém okresním městě dobře proplavati mezi různými proudy — však Šolc, jenž nikdy nezapřel, že je z města, kde Havlíček před porotou stál, nikdy nezapřel svého svobodomyšlného nazírání na život veřejný a věci politické, to dovedl a mně nikdy nebránil, abych oba časopisy „Orla“ a „Orlici“ vedl duchem svobodomyšlným, nikoliv nějak výstředním, avšak jistě po velkolepém vítězství národní strany svobodomyšlné v Čechách v roce 1889 jistý reflex na Moravu vysílajícím“ (str. 10). Pro ilustraci

politického zaměření národně obrozenských snah v Telči je výmluvným upřesněním, co uvádí Máša na jiném místě: „Ředitelem reálky byl Jan Mládek, věrný návštěvník Besedy. Byl muž svobodomyslných zásad, Mladočech, kdežto většina profesorů byli Staročeši, než přes to panovala veskrze na reálce krásná harmonie, dobrá shoda, protože pánové si dobře uvědomovali, že je to nesmysl na malém městě se rvát, vzájemně štvát, život si otravovat“ (str. 16). A opět jinde: „Majitel velkostatku hrabě Liechtenstein-Podstatzky žil s městem v harmonii, úřednictvo velkostatku bylo také v dobré shodě s občanstvem a účastnilo se pilně veřejné práce“ (str. 37). Šolc nebyl ovšem jenom knihkupec a zakladatel obou čtrnáctideníků; snad stejnou proslulost mu zabezpečila i jeho aktivita jako nakladatele odborné i krásné literatury. Máša opět dotvrzuje: „Knihkupec Emil Šolc byl podnikavý nakladatel, čilý, odvážný a z nakladatelství jeho vyšlo hojně cenných publikací a spisů. Vzpomínám, že nakládal spisy Herbenovy, Bartošovy, Bílého, Kosmákovy, Srbeného, Šujanovy, Dvořákovy, Beringrovy, Janouškovy a mn. jiných“ (str. 26).

Tento Šolc chápal lépe než mnozí jiní, jak důležité pro další život nejen města a jeho bezprostředního okolí, ale i české národní otázky (ve vymezení daném výše uvedenými citáty) v nejširších souvislostech mají obě instituce, které vznikly r. 1886!

Vedle již zmíněného muzea byla to právě Národní jednota pro jihozápadní Moravu.²³ Dne 15. října 1885 v 9. čísle „Orla“ byl vysloven souhlas s návrhem „Kroměřížských novin“, aby byla zřízena velká Národní jednota západomoravská. Návrh však byl pozměněn v tom smyslu, aby kromě již existující Národní jednoty pro severovýchodní Moravu se sídlem v Olomouci byly založeny hned tři národní jednoty další: pro jižní Moravu, pro jihozápadní Moravu a pro severovýchodní Moravu.

Šlo tehdy o otázku velmi palčivou. České národní obrození, za nímž se obdobné hnutí na Moravě o léta i desetiletí opozdilo, pocítilo nutnost této formy ochrany národního života již mnohem dříve. Valem proti postupující germanizaci pohraničních oblastí Čech se staly Národní jednota pošumavská a Národní jednota severočeská, obě řízené svými ústředními orgány v Praze. Čechy byly konečně poněkud zabezpečeny, měly organizaci svého obranného zápasu; neorganizovaná, národnostně dosud málo probudilá Morava bez význačného střediska, suplujícího alespoň poněkud úlohu Prahy, byla vydána na pospas stále postupující germanizaci. Nejtíživější byla situace v oblasti školství, kde se sváděl hlavní a zásadní boj o národnostní orientaci českého dítěte a tím i celé příští generace. Šlo ovšem i o otázky ekonomické, ochrany českého podnikání proti německé konkurenci apod.

Na Moravě vzniklo zcela přirozeně první středisko organizovaného odporu na Hané, v Olomouci. Národní jednota pro severovýchodní Moravu byla účinnou hrází proti germanizační rozpínavosti ze severu a severozápadu, nemohla však zasahovat do jižní poloviny Moravy, zejména ne na její západní a jihozápadní hranici. A právě zde byla situace nejnebezpečnější. Nikde jinde nebylo v sázce tolik jako na hřebenech Českomoravské vysočiny. Jen zde mohl být vražen klín mezi Čechy a Moravany, jen přerušením této spojnice na Vysočině mohlo se rentovat úsilí záměrným vypjatým separatismem oddělit a přelomit symbolické pruty Svatoplukovy. Spojnice na Vysočině měla své staleté trhlíny — na jihu pohraničí při rakouské hranici, na severu německý ostrov svitavský, ve středu

území ostrov jihlavský s téměř německou Jihlavou, největším městem v celé geografické oblasti. Situace byla příliš vážná než aby bylo lze otálet. Proto návrh na vytvoření nových tří jednot v Šolcově „Orlu“ byl zcela odůvodněný a naléhavý. Od proklamace k činu však vede cesty pouze realizací. Kdo bude realizovat požadovanou potřebu? Jen ten, kdo má k tomu předpoklady; pouze to středisko, které k podobnému úkolu dozrálo. V jižní polovině Moravy nebyla ani Praha, ale ani Olomouc, žádné velké nebo větší významné město, které by se mohlo ujmout vedení. Projevilo se to velmi názorně situací na severozápadní nebo jižní Moravě, kde musela být taková střediska teprve pracně vytvářena v dalších letech. Pouze jedno středisko tu již bylo hotovo a připraveno a jako první z českých a moravských měst po Praze a Olomouci ochotno nést závazky i riziko zápasu. Tímto střediskem se stala malá, tehdy téměř zcela izolovaná Telč.

Dne 23. února 1886 sešla se důvěrná schůze občanů-vlastenců za předsednictví zem. poslance dr. Josefa Sobotky, která rozhodla o zřízení Národní jednoty pro jihozápadní Moravu se sídlem v Telči. Na svolání o založení jednoty bylo uvedeno asi 200 jmen zakladatelů. Členy prvního výboru byli převážně telčští občané, jiná spolupracující města a městečka (Novou Říši, Mrákotín, Dačice, Třebíč, Velké Meziříčí, Nové Město, Třešť, Znojmo) zastupovali další jednotliví delegáti. V osobě jednatele Leandra Čecha se účastnila vůdčí ideová práce Národní jednoty opět zcela oprávněně telčská reálka, která byla od počátku oporou této důležité obranné organizace. Práci ústředí v Telči podpořili ještě v r. 1886 ustavené odbory zejména v oblasti Jihlavských vrchů, v Praze (akademický) a ve Znojmě. Po dva roky zůstalo sídlo Národní jednoty pro jihozápadní Moravu v Telči. R. 1888 měly být jednotlivé samostatné Národní jednoty sloučeny v jednotnou společnou organizaci, k čemuž pak nedošlo. Za této situace bylo však sídlo Národní jednoty pro jihozápadní Moravu přeneseno z Telče do Brna, aby i prakticky mohl být rozšířen okruh působnosti organizace na další oblasti. Po počátečním rozmachu v Telči Národní jednota po přenesení sídla do Brna několik let stagnovala, aby se znovu vzchopila — a tentokrát opět účinně — až na přelomu 19. a 20. stol.

Jen na okraj možno ještě zmínit, že první hromadnou návštěvu telčského muzea dne 12. 4. 1887 tvořilo asi 300 delegátů I. valné hromady Národní jednoty pro jihozápadní Moravu a že druhý správce muzea prof. Jan Beringer byl od devadesátých let 19. stol. až do své smrti r. 1901 předsedou místního odboru Národní jednoty pro jihozápadní Moravu. Což vše není náhodou, ale velmi zřejmou logickou vázaností faktů a dění.

Všechny zmíněné složky vytvářejí typický obraz vývoje a vyústění telčského specifika procesu národního obrození. Tento obraz by však byl neúplný, kdyby v něm chyběla nebo nebyla podrobněji vzpomenuť i stránka umělecká. Telč druhé poloviny 19. stol. a počátku 20. stol. žila znovu naplno uměním, ale tentokrát s výrazným projevem národního citu a národní hrdosti.

Kvetly veškeré múzy — hudba, divadlo i výtvarné umění. Pokud jde o hudbu, stačí připomenout plodný skladatelský i reprodukční repertoár Kypťův, vděčně přijímaný. Telčané byli také dychtivými návštěvníky her kočujících společností, jak svědčí např. úryvek ze vzpomínky ředitele divadelní společnosti Fr. Pokorného z r. 1851: „Na zpáteční cestě do Čech zavítali tito umělcové na pouti do některých měst sesterské Moravy, mezi jinými též do Telče... Sál nynější Měš-

řanské besedy nestačil pojmout všechny účastníky, kteří den co den se shromáždili pod praporem českého umění, jež za těch dob bylo jediným šířitelem vlasteneckých snah.“²⁴

V Telči se rovněž ustavilo vlastní české ochotnické divadlo, které užívalo pohostinství tehdejší Občanské besedy. Později bylo zřízeno a upraveno stálé divadlo v kostele sv. Ducha, zrušeném za Josefa II. a proměněném ve skladiště. Zprávu o slavnostním otevření podává Kypta v Kronice dívčí školy: „V Telči t. r. (1865) zřizoval se starý chrám u sv. Ducha v městské divadlo, kteréž byvši zřízeno dne 13. srpna se otevřelo a obecenstvem k divadelnímu představení naplněno bylo. Herci byli sami studující na prázdninách meškající.“²⁵ V tomto divadle se hrálo až do konce námi sledovaného období do počátku dvacátých let 20. stol.

Také výtvarné umění se těšilo zájmu širokých občanských vrstev, opět jistě ne bez vlivu telčských škol a jejich profesorů a učitelů. Pro ilustraci uveďme alespoň dva příklady, hovořící za mnohé jiné. V r. 1870 se narodila v Telči dívka Amalie Erbanová, nemocná sice od mládí, ale s výtvarným nadáním. Jejím prvním učitelem kreslení byl právě prof. J. Janoušek. V mládí strávila pak 4 roky ve Vídni, kde bydlela u své tety a navštěvovala soukromou malířskou školu. Na výstavě ve Vídni získala jako portrétistka zlatou medaili. Vystavovala rovněž v Třebíči, v Telči působila též jako fotografka a na různých místech jako restaurátorka maleb na okenních sklech v kostelích.²⁶

Druhý příklad se týká postoje telčské veřejnosti k památkovému bohatství. Po velikém požáru na podzim r. 1900, kdy vyhořela celá řada domů na dolním konci telčského náměstí na tzv. Velkém loubí, došlo k rozhodující chvíli: zůstane Telč Telčí, městem svébytné historicko-umělecké hodnoty, či se stane postupně jedním z četných přestavovaných měst počátku 20. stol., kde podloubí i štíty zmizí za fasádami tehdy moderní secese? Ovzduší těchto chvil věrně zachycují dosud nepublikované paměti Otakara Mašky, syna K. J. Mašky, nazvané „Telč na přelomu století“: „Někteří občané chtěli pak své silně poškozené domy opravit moderně, bez štítů, případně i nastavit ještě jedno patro (jako má nahoře na loubí jediný Šolcův dům, v němž bylo v letech sedmdesátých pro přenesenou tam obecnou školu a byt řídícího učitele přistavěno druhé patro, jež působí dosud na náměstí rušivým dojmem). Proti novému porušení rázu domů se nyní ostře postavil ředitel reálky Karel Maška, jakožto státní konzervátor a zástupce Centrální komise pro udržení památek. Prosadil, že všechny domy, jimž spadly štíty, musely být opraveny přesně podle starých fotografií, čímž byl jednotný, vzácný ráz celého telčského náměstí přece jen zachován.“²⁷

Na konci epochy vlastní realizace procesu národního obrození před první světovou válkou stojí tu tedy Telč národnostně, vzělanostně i kulturně uvědomělá, programově zápasící o udržení a posílení jednoty českého národa v Čechách a na Moravě.

Na konci uvedené epochy se však měla projevit i ona druhá stránka, tak slibná a mohutně se rozvíjející v období průpravy do r. 1848! Telč staroměstského předměstí, Telč soukenické továrny, Telč dělnická jakoby neexistovala. A přece už v r. 1851 proběhla první stávka na Vysočině (byť spíše živelná). Sedmého července stávkovalo 69 soukenických pomocníků a tovaryšů v Telči²⁸. Nepochybně dle všech zákonitostí historického vývoje by tento proces byl orga-

nicky pokračoval stejně jako proces národního obrození v telčském jádru, ale zde došlo k situaci zcela specifické.

R. 1863 byla továrna pro nedostatek vody přeložena novým majitelem Aro-nem Löwim trvale do Krahulčí, kde nadále pracovala, i když ve skrovnějších poměrech, až do své přeměny na uzenářský a masný závod. Další vývoj dělnic-kého hnutí v Telči se dostal do velmi nepříznivé situace. Soustředění větší masy dělnictva v bezprostřední blízkosti továrny bylo rozrušeno, koordinace jakých-koli akcí nepoměrně ztížena. Je proto až ku podivu, že téměř čtvrt století po této události se šíří dělnické časopisy a podněty k organizaci dělnictva stále ještě z tohoto telčského předměstí! Když v r. 1884 jako jeden z rozehnáných socialistických činitelů přišel z Vídně postrkem do své domovské obce Řídelova Karel Sládek, truhlářský tovaryš nar. 1858 v Třeboni, dle Janáka²⁹ reprezentant radikálního socialismu, netušili ještě představitelé města, co jeho přítomnost v kraji bude znamenat. Byl mu dokonce na jaře 1884 povolen pobyt ve městě, kde si na Starém městě u truhláře Jana Konvičky našel práci. Starosta Petzl ve svém hlášení c. k. okresnímu soudu ze dne 28. 10. 1884 líčí, byť ze svého hlediska, některé okolnosti značně plasticky a instruktivně: „Ač se zde o něm vědělo, že je z Vídně vypovězen pro socialistické rejdy, byl jemu zde pobyt přece povolen vzhledem k jeho zpočátku tichému chování. Však tiché chování brzy minulo a začal vykřikovati z oken na osobnosti veřejné úřady spravující, počal se míchat do místních věcí, pomlouvati purkmistra a radní, a měl více mladíků již vůkol sebe nahromaděných, kteří pilně naslouchali, jak učení četl jim, rozličné pobuřující listy a tak že přirůstala jeho společnost velmi rychle a on vidě podporu, stával se denně smělejší a hrubějším. Byl do úřadu před-volán a kárán pro neslušné výstupy a výkřiky, choval se zde proti purkmistrovi jako zběsilý, ba když jemu purkmistr oznámil, že pakli se nebude v městě chovat slušně, že bude vypovězen, i tu dovolil si výhružky, tak např. »Pak ale za sebe nestojím, co se dále stane«. I vypadalo to tak, jako by buďto purkmistra chtěl napadnout a neb město vypáliti. Za jeho chování a vzhledem na to, že v místě rozsíval mezi mladším lidem semeno darebné, které by mohlo nésti velmi špatné ovoce, byl odehnán postrkem. Asi za 4—5 dní vrátil se zpět do města a stalo se, že byly sochám na chodníku k Matce Boží postaveným ruce a kříže ulámány. Podezření je jenom na něho, ač ho při tom nikdo nezastal. U Sládka se nemůže říci, že je socialistou, nýbrž nejzpuštělejším nihilistou, který všeho špatného schopen jest. Jeho dřívější chování není zde známo, avšak dokazuje vypovězení jej z Vídně o něm dosti smutný obrázek.“³⁰

Sládek, ač nebyl zdrav a jeho existenční situace byla velmi tíživá, věnoval se hned od počátku velmi intenzívně osvětové i organizátorské činnosti. Navázal ihned na jaře 1884 spojení s brněnským centrem dělnického hnutí, s nímž pak zůstával v častém styku. Cesty do Brna pro nedostatek finančních prostředků konal pěšky. Své cesty motivoval i hledáním práce, živil se přitom porůznu nádenictvím. Několikrát byl z různých důvodů spojených s jeho rozsáhlou čin-ností vyšetřován nebo i vězněn. Žádosti jeho matky, která zůstala ve Vídni, i jeho samého, o návrat do Vídně zůstaly marné. Tehdy se konečně v Telči usadil natrvalo a oženil se r. 1887 s Anežkou Ondráčkovou, dcerou tesaře v Telči III/37. Mladým manželům se postupně narodili dva hoši, Rudolf a Karel. Ale to už začala dům čp. 37 navštěvovat pohroma za pohromou. Dva roky po úmrtí svého tchána stál Karel Sládek nad rakví staršího synka, který zemřel na záškrť. Sám

ho následoval za 14 měsíců, 28. 8. 1892, ve věku necelých 35 let. Vdova se zbylým synkem se přestěhovala do čp. 155, kde v dalším roce zemřel i mladší synek na spálu.³¹

V krátkém období svého působení na Telčsku, které bylo tehdy střediskem vynikajícího a rozvíjejícího se dělnického hnutí v oblasti Jihlavských vrchů, pracoval Sládek zejména ve dvou směrech. Věnoval se především rozšiřování dělnického tisku a potom zakládání dělnických organizací. V prvním ohledu je příznačné, že různé dělnické časopisy nedocházely pouze do Telče samé, ale i do obcí v bližším a vzdálenějším okolí. Zejména lze připomenout Řídelov, Mrákovín, ale i vzdálenější Horní Němčice. Na Telčsku se od této doby objevují i dopisovatelé těchto listů. Na sjezdu československého dělnictva v Brně 25. a 26. 12. 1887 se účastnil jako delegát z Telče Sládkův spolupracovník rolník Jan Rod z Řídelova (zajímavé je, že na tomto sjezdu nebyla zastoupena Třebíč ani Jihlava, pouze Telč). Při zakládání dělnických spolků v oblasti Jihlavských vrchů se Sládek vždycky účastnil podstatnou měrou.

R. 1889 byla schválena v Dačicích Dělnická beseda Barák (druhý dělnický spolek na západní Moravě, první byl v Třebíči). Dne 8. 12. 1890 byl ustaven Dobročín v Telči, jehož jednatelem byl právě Sládek. Tento spolek vznikl až po oslavě 1. máje 1890, kdy ovšem po zastrahování ze strany úřadů byl původní program omezen a místo pochodu z Telče do Dačic se konal pouze průvod do Krahulčí. V r. 1891 byla pak založena Dělnická jednota Pokrok v Třešti, která štafetu zápasu převzala. V Telči se nezachovala téměř ani vzpomínka, na domě čp. III/37 nikdy nebyla žádná připomínka organizátora dělnického hnutí na Telčsku.

Závěrem je možné i nutné odpovědět na otázku, jaká byla tedy historická úloha Telče v procesu národního obrození. Nelze odpovědět zjednodušeně, protože ani historická skutečnost nebyla jednoznačná. Lze konstatovat, že ze dvou možností, o kterých napovídalo průpravné období do r. 1848, se plně směla rozvinout jen jedna. Národní myšlenka se v Telči uplatnila a vydala plody ve směru jazykového a kulturního nacionalismu, který však zůstal v mezích takové občanské vyspělosti, jež dokázala zamezit výstřelkům šovinismu. Telč vytvořila opravdový most českomoravské jazykové a kulturní jednoty a přispěla rozhodujícím způsobem k tomu, aby na základě této jednoty byla usnadněna cesta k samostatnému státu. Tento základní význam historické úlohy procesu národního obrození v Telči přesahuje tedy zcela jednoznačně regionální rámec a má svůj dosah celostátní.

Pokud jde o pochopení obsahové náplně procesu národního obrození, nebyly v Telči dostatečné předpoklady k zvládnutí této úlohy. Navázání na všechny pokrokové tradice českého lidu mohlo být podníceno konfrontací s rozvíjejícím se dělnickým hnutím, jehož rozvoj byl však zastaven ještě v zárodečném vývoji. Jediným výdobytkem v tomto směru je již uvedené podnícení uvědomění a organizace dělnictva v oblasti Jihlavských vrchů, které ovšem došlo uplatnění teprve jinde a za jiných podmínek.

Kromě těchto dvou momentů zakotvených v dějinném vývoji, a proto také historii spoluvytvářejících, zůstalo z tohoto období také něco zcela hmotného, viditelného a hmatatelného. Je to sice jen torzo toho, čím by památková rezervace Telč jako dávná vodní pevnost, jako město první významné továrny v oblasti Jihlavských vrchů mohla být, ale i toto torzo budí zájem i obdiv generací!

Je dobře, že opravdu můžeme hlasy generací slyšet. Ten dávný je z přelomu století. O. Maška vzpomíná: „Vzácnou krásu Telče jsme jako mladí nedovedli ještě chápat, tu krásu, které se obdivovali a dodnes obdivují všichni cizinci. Vždyť za otcem často přijížděli učenci čeští i cizozemští k vědeckým poradám a k prohlídce jeho světoznámých pravěkých sbírek. A tu jsem pravidelně slýchal o našem městě jejich slova obdivu. Vzpomínám také, jak do Telče byla svolána valná schůze Zemského cizineckého svazu v Brně. Většina hostů přijela večerním vlakem v 21 hodin a byla kočáry dovezena z nádraží do města k Černému orlu. Byla nádherná podzimní noc, měsíc v úplňku, a když kočáry projely horní branou a vjely na náměstí, kde petrolejové lampy, jako vždycky za jasného úplňku, nehořely, byli všichni okouzlení a přímo uneseni tou jedinečnou krásou tichého zasněženého města. Delegace přijela do hotelu, kde na její počest byl uspořádán četně navštívený slavnostní večírek, a předseda Svazu zemský inspektor Karásek z Brna oslovil přítomné slovy: »Jsem skutečně dojat! Obdivoval jsem se starověkým pyramidám egyptských faraonů, stál jsem na severním mysu Evropy za kouzelné polární záře, byl jsem v tropickém pralese indických džunglí, ale něco tak krásného, uchvacujícího, přímo pohádkového, jako je vaše středověké náměstí za měsíčního svitu, jsem ještě neviděl. Buďte pyšní na své krásné starobylé město a vaňte si ho!«³² K tomu můžeme připojit závěrem úsudek současný vyplývající ze zprávy o návštěvě 120 zástupců z více než 50 nesocialistických zemí, členů Mezinárodního sdružení vědeckých expertů cestovního ruchu 13. 9. 1984 v Telči. Ve zprávě se uvádí: „Po obědě a prohlídce zámku si hosté prošli náměstí a seznámili se s některými našimi památkami. Nešetřili slovy uznání, zvláště prezident AIEST, švýcarský univerzitní profesor, srovnával architekturu jednotlivých partií náměstí se světoznámými švýcarskými turistickými městy.“³³

Historické přínosy procesu národního obrození v Telči už nemůžeme ovlivňovat, můžeme je jen zkoumat a lépe poznávat. Pouze ten hmotný, zanechaný budoucím pokolením v přetrvávající, ale i zranitelné kráse, můžeme ještě ovlivnit, zanedbat nebo zachovat a předat stejně krásný a podmaňující i potomkům.

POZNÁMKY A LITERATURA

- 1 Srov. např. J. Kočí, *České národní obrození*, Praha 1978, s. 388; F. Jordán, *Mladá česká obrozenecká generace na Moravě a Štúrovci před březnem 1848*, Sborník Lud. Štúr, Bratislava 1956, s. 407; J. Macůrek, *Rok 1848 a Morava*, Brno 1948, s. 19 aj.; J. Pfafl, *J. B. Müller a české národní hnutí*, VSV III (1959), s. 155n. Zde též bližší zmínka o dačickém osmačtyřicátníku Matěji Mikšíčkovi.
- 2 J. Beringer, J. Janoušek, *Město a panství Telč*, Telč 1891; J. Tiray, *Vlastivěda moravská. Telecký okres*, Brno 1913. V obou publikacích se uvádí mnoho dalších faktů z dějin města, připomínaných v této studii.
- 3 E. Melmuková - Šašecí, *Oblast Jihlavských vrchů, její historická formace a perspektiva národopisného monografického zachycení*, Slovenský národopis 1968, s. 617 až 620.
- 4 J. Tiray, *Telč ve 2. polovině 18. století* (přednáška z r. 1909, rukopis v pův. muzeu).
- 5 V původní sbírce muzea v Telči. Srov. též pozn. J. Tiray, *Telecký okres*, s. 98.
- 6 Univ. knihovna Olomouc, český překlad v pův. sbírce muzea v Telči.
- 7 Základem informace je sbírkový fond telčského muzea zaznamenaný ve starých inventářích a vlastní průzkum k dějinám muzea.

- ⁸ J. Trojan, *Jan Dráteník v Telči nebyl provozován*, Líd. demokracie 5. 12. 1986 (na základě studie Mikšíčkovy pozůstalosti).
- ⁹ Wurzbach, *Bibliographisches Lexikon*, Wien 1859.
- ¹⁰ E. Melmuková - Šašecí, *Příspěvek k metodice kartografického zpracování regionálních celků a typových obcí v 16.—20. století. Část 2. Historická města a městečka* (rkp.); E. Melmuková - Šašecí, *Návrh na předměstský rezervační celek Telč III* [podklady zaslané KS SPPOP v Brně].
- ¹¹ Opsaný jeho synem Bernardem a uspořádaný B. Pernicou vyšel v Praze, 1940.
- ¹² J. Kypťá, *Deník*, s. 104—105.
- ¹³ B. Popelář, *Neotištěné „zasláno“*, VVM 1958, s. 179—180.
- ¹⁴ J. Kypťá, cit. d., s. 111—112.
- ¹⁵ E. Melmuková - Šašecí, *Národopisná výstava jako podnět přeměny Městského muzea v Telči v oblastní („krajinské“) muzeum jihozápadní Moravy v r. 1897*, český lid, 1971, č. 1, s. 42—44.
- ¹⁶ Podrobněji viz První zpráva Musejního spolku v Telči za rok 1897 a 1898, s. 3—5.
- ¹⁷ Zveřejnění 69 listin v přepisu či regestech ve Sborníku historickém.
- ¹⁸ Podrobněji viz Třetí zpráva Musejního spolku v Telči za léta 1901 až 1918, s. 3—5.
- ¹⁹ Tamtéž, s. 6—10.
- ²⁰ Známý regionální vlastivědný pracovník, autor 4 dílů Vlastivědy moravské a četných studií. Osobní pozůstalost i seznam prací jsou uloženy v pobočce OA v Telči.
- ²¹ První zpráva Musejního spolku [viz výše], s. 40—43.
- ²² Brno 1930.
- ²³ Provolání k založení Jednoty pro jihozápadní Moravu z r. 1886 v původním materiálu muzea v Telči.
- ²⁴ *Z naší divadelní minulosti*, Zprávy MěstNV Telč 1979, č. 1, s. 3.
- ²⁵ J. R., *Kypťova Kronika dívčí školy*, Zprávy MěstNV Telč 1984, č. 5, s. 3.
- ²⁶ Informace získané při předávání předmětů z pozůstalosti do muzea.
- ²⁷ O. Maška, *Vzpomínka na požár v r. 1900*, Zprávy MěstNV Telč 1985, č. 5, s. 4.
- ²⁸ J. Píff, *První stávka na Vysočině v Telči r. 1851*, VVM 1960, s. 98—100.
- ²⁹ J. Janák, *Počátky pronikání socialismu na západní Moravu v letech 1884—1893 (I)*, SMM 1962, s. 100—122.
- ³⁰ Zprávy MěstNV Telč, Karel Sládek 1983, č. 4, s. 3.
- ³¹ Matrika zemřelých, Telč, SOA Brno, inv. č. 6999.
- ³² O. Maška, *Telč na přelomu století*, Zprávy MěstNV Telč 1986, č. 4, s. 4.
- ³³ *Vzácné návštěvy v Telči*, tamtéž, 1984, č. 5, s. 1.

Poznámka: převážná část materiálů písemné povahy z původních muzejních sbírek připadla po delimitaci pobočce Okresního archivu v Telči. Rovněž v pobočce Muzea Vysočiny v Telči došlo k přeznačování sbírkových předmětů. Z těchto důvodů neuvádíme při odkazech nikde původní označení.